

ALMA BRAZIŪNIENĖ
Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka

Ką sako Pranciškaus Skorinos portretas?

Lemeškinas, Ilja. *Pranciškaus Skorinos portretas = Portrait de Francisk Skorina, 1522–2022*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas; Praha: Prahos lingvistų būrelis, 2022. 310 p.: iliustr., faks. ISBN 9786094113079.

2022-aisiais Lietuva mini Pranciškaus Skorinos leidybinės veiklos Vilniuje 500 metų jubiliejų – čia 1522 metais dienos šviesą išvydo jo *Mažoji kelionių knygelė* – pirmoji spausdintinė knyga Vilniuje ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Šiuos metus Lietuvos Respublikos Seimas yra paskelbęs Pranciškaus Skorinos metais. Žinomas kultūros istorikas, lituanistas Ilja Lemeškinas yra įrodęs, kad šios knygelės leidyba Vilniuje neprasidėjo iš pat pradžių – Skorina ją buvo pradėjęs spausdinti dar Prahoje (ten jis 1517–1519 m. išleido *Rusėniškąją Bibliją*), o dėl nežinomų priežasčių turėjęs palikti Prahą, į Vilnių jau atsivežė ir dalį išspausdintos *Mažosios kelionių knygelės* teksto. Čia, Vilniuje, *Mažąją kelionių knygelę* jis baigė spausdinti ir sudaryti (Lemeškin 2019). Šis vertingas patikslinimas jokių būdu nenubraukia Skorinos kaip spaudos pradininko Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nuopelnų – dar po trejų metų (1525) Vilniuje išspausdinęs *Apaštalių darbus ir laiškus*, jis tikrai įsitvirtino Lietuvos spaudos istorijoje kaip pirmasis Vilniaus ir LDK leidėjas.

Kaip tik šių jubiliejinių Skorinos metų pradžioje skaitytojus pasiekė Iljos Lemeškino monografija *Pranciškaus Skorinos portretas* lietuvių kalba. Knygą išleido Lietuvių kalbos institutas ir Prahos lingvistų būrelis, spausdino „Petro ofsetas“, parėmęs ir leidinio spalvotą spaudą, iš rusų kalbos vertė Irena Miškinienė, vertimą į lietuvių kalbą parėmė Lietuvos Respublikos kultūros ministerija. Jeigu sakytume, kad šis leidinys yra tik 2020 m. tokiu pat pavadinimu išleistos Lemeškino monografijos rusų kalba vertimas į lietuvių kalbą (Lemeškin 2020), nebūtume visiškai tikslūs. Mat, per pastaruosius dvejus metus, be paminėtų, pasirodė dar dvi šios knygos laidos, išleistos tų pačių leidėjų. Tais pačiais 2020 m. buvo išleista bibliofilinė šios monografijos laida: prieš antraštinį lapą šešiasdešimtyje knygos egzempliorių buvo įklijuotas čekų dailininko Jiřío Altmanno naujai sukurtas ir pasirašytas Skorinos portreto atspaudas. Greta – ir lentos, nuo kurios buvo atspausdintas portretinis raižinys, reprodukcija, taigi Skorinos portreto pozityvas ir negatyvas žiūri vienas į kitą. Intriguoja šio grafikos kūrinio detalės: medžio raižinio lenta buvo padaryta iš kriaušės medienos, o toji kriaušė, kaip nurodoma leidinio metrikoje, buvusi iš kaimyno sodo. Tokia mūsų mokslo leidiniams nebūdinga informacija (ji yra visose šios monografijos laidose) iškart verčia skaitytoją suklusti, atsiversti knygą ir pradėti įdėmiau ja domėtis. Po metų, 2021-aisiais, buvo išleista antroji monografijos rusų kalba laida, papildyta ir pataisyta. Joje atsirado naujas, dešimtas, skyrius „Metodologija ir demologija“. Įdėmesnis skaitytojas pastebės,

kad visos keturios monografijos laidos skiriasi ir viršelio apipavidalinimu, nors aplankas išliko beveik toks pat: pirmojoje, 2020 m., laidoje išpausta Skorinos monograma (kirilinių raidžių derinys: *skorin*) ir data 1570–2020 (tai Skorinos gimimo 550 metų jubiliejus); bibliofilinės laidos viršelis lygiai toks pat kaip 2020 m. laidos; antrosios, 2021 m., laidos viršelyje – tik Skorinos monograma; 2022 m. lietuviškosios laidos viršelyje – Skorinos portreto, sukurto Altmanno, fragmentas ir Lietuvoje paskelbtų Skorinos metų data 1522–2022. Lietuviškosios laidos aplanko viršelyje nebeliko Prahos lingvistų būrelio leidžiamos knygų serijos dešimto tomo žymos.

Šioje recenzijoje susitelksime į monografiją lietuvių kalba. Ji pradeda keturiais įvadiniais tekstais. Prahos lingvistų būrelio pirmininkas Tomášas Hoskovec didelės apimties pratarmėje (gal tiksliau būtų buvę ši solidų mokslinį tekstą vadinti ne pratarme, o įvadinio straipsniu, nes pratarmę paprastai suprantame kaip trumpą leidinio sandaros ir kitokių „darbinių“ leidinio reikalų aptarimą) supažindina knygos skaitytoją su platesne istorine kultūrine Skorinos epochos aplinka: primena senosios slavų ir bažnytinės slavų kalbų santykį, sąvokų rusėnai (rutheni), Rusia ir Rusija radimąsi ir esmę (plg. XVI a. pasakymą „Buvo karas tarp Maskvos ir Rusios“), Skorinos gyvenimo peripetijas Polocke, Paduvoje, Prahoje, Vilniuje, jo kūrybos rezultata – *Rusėniškąją Bibliją* ir skorianoje žiojėjančią spragą – mums nežinomus ir neaišku, ar kada apskritai įmanomus atrasti ir įvardyti, *Rusėniškosios Biblijos* šaltinius. Jis taip pat įdomiai lygina Skorinos leidybinį „projektą“ (1517–1525) su Martino Lutherio *Vokiečių Biblijos* leidyba (1522–1534), o Skoriną vadina drąsiu miestiečiu, palaikiusiu gerus santykius su įvairių konfesijų atstovais. Hoskovec pastebi, jog Skoriną, Lutherį ir Erazmą Roterdamietį sieja vienas bendras bruožas – visi trys buvo įamžinti portretais. Apie pastarųjų dviejų asmenų portretus jau daug rašyta, o apie Skorinos portretą – pirmąkart šioje Lemeškino monografijoje. Hoskovec taip pat aptaria Prahos semiologinės mokyklos principus, kuriais remiasi ši recenzuojama knyga, ir tiksliai reziumuoja: „analizuodamas realiai išspausdintus P. Skorinos Biblijos variantus, kur viena ksilografinė plokštelė gali būti dedama su ženklais arba be jų, su muse arba be jos, su foniniu brūkšniavimu arba be jo, su paratekstu arba be jo, jis sugeba iššifruoti individualizuotas žinutes, įrašytas į vieną ar kitą atskirą spaudinį“ (Hoskovec 2022, 16). Aptaręs istorines bei šiandienos Ukrainos ir Baltarusijos politines aplinkybes, autorius taip apibendrina dabartį: „Baltarusija, kuri kenčia ir trokšta laisvės, kaip ir mes visi, priklauso Europai ir žmonijai. Šios pirmą kartą lietuvių kalba leidžiamos knygos tikslas – pateikti keletą papildomų tai patvirtinančių argumentų.“ (Hoskovec 2022, 19). Čia tektų pridurti, jog simboliška, kad Lemeškinas savo monografiją baigė rašyti 2020 m. rugpjūtį, kai prasidėjo masinė baltarusių judėjimo prieš diktatorių Aleksandrą Lukošenką banga, o šios lietuviškosios monografijos sutiktuvės 2022 metų Vilniaus knygų mugėje taip pat vyko istoriniu momentu – vasario 25-ąją, pasaulį ką tik sudrebinusio Rusijos karo prieš Ukrainą akivaizdoje.

Po Hoskoveco pratarmės einantis Sigitas Narbutas dar 2020 metų laidai parašytas pristatomasis žodis „Pranciškus Skorina, 2020-ieji“ supažindina Lietuvos skaitytoją su Skorinos fenomenu (Skorina – ne tik LDK spaudos pradininkas, Šventojo Rašto vertėjas, pedagogas, liturginės poezijos kūrėjas, gydytojas, talentingas botanikas, bet ir įkvėpėjas, skatinęs savo knygų dailininkus siekti dailės meno viršūnių). „Per Skoriną ir su Skorina Lietuva, Baltarusija ir Ukraina tapo XVI a. Europos kultūros dalimi“, – teigia Narbutas.

Kiekviename viso recenzuojamo leidinio puslapyje (dešinėje, paraštėje) skaitytojas pamatys nupieštą ir spalvotai atspausdintą itin realistinį musės atvaizdą – šiam sumanymui paaiškinti įdėtas Tomášo Glanco ir Serainos Renz įvadinis tekstas „Musė trikdo meną (mane)“. Jame aiškina, ma Renesanso mene dažnai pasitaikanti *musca depicta*. Tai, kaip teigia autoriai, „profaniškumo žymė sakralioje tvarkoje, suvenyras iš empirinės tikrovės didingoje paveikslo erdvėje“ (p. 23). Jie nagrinėja musės vaizdavimo mene raidą, pabrėždami ypatingą jos savybę – jaustis laisva („Bet

ką musės turi – tai laisvę“, p. 24). Kaip musės vaizdavimo šiandienos konceptualiajame mene pavyzdys atidžiau nagrinėjama rusų dailininko Iljos Kabakovo kūryba (musės ženkliškumas, musė – paradigminės tvarkos įkūnytoja, musių karalijos nesuvokiamumas, paslaptینگumas ir mįslingumas).

Toliau pateikiamas monografijos autoriaus žodis lietuvių skaitytojui, kuriame apibendrinami faktai apie Skorinos reikšmę Lietuvos kultūros istorijai, pabrėžiant LDK spausdintinės knygos ištakas Prahėje. Regis, smulkmena – Skorinos knygose minimi lituanizmai *doilidska dela, doilida (dailidžių darbai, dailidė* meistro, šiuo atveju spaudos meistro, prasme) priartina prie skaitytojo Prahos ir Vilniaus spaudos pradininką. Pabrėžiama Skorinos portreto, įdėto į *Rusėniškąją Bibliją*, reikšmė – tai pirmasis visoje Europoje knygos autoriaus ir leidėjo portretas, pirmasis spausdintinis portretas, pirmasis miestiečių luomo portretas, išspausdintas LDK skaitytojams skirtoje knygoje, taigi tampantis „reikšmingu Lietuvos renesansinio meno paminklu“ (p. 33). Kartu autorius pateikia pribloškiančius šiandienos, XXI amžiaus, dalykus: ši monografija rusų kalba oficialiai „pagal įsakymą iš viršaus“ lukašenkinėje Baltarusijoje pašalinta iš mokymo įstaigų bibliotekų, netgi jos bibliografiniai duomenys ištrinti iš Baltarusijos nacionalinės bibliotekos katalogo – autoriaus pateikta Skorinos portreto tyrimo koncepcija lukašenkiniams „istorikams“ neįtiko.

Monografiją sudaro dešimt skyrių. Turinyje jie visi iš pirmo žvilgsnio gana neįprastai sužymėti – ne mums įprastais arabiškais, bet gotikos stiliaus skaitmenimis (ne dažnam iš karto atpažįstami skaičiai 4, 5 ir 7). Tai teksto ir vaizdo jungties, žavaus žaidimo su skaitytoju šiame leidinyje pavyzdys (plačiau apie leidinio meninį apipavidalinimą dar kalbėsime).

Monografija pradedama „Šaltinių ir pseudošaltinių apžvalga“. Pavadinimas skaitytoją iš karto verčia suklusti: kas yra tie pseudošaltiniai? Autorius aptaria išlikusius Skorinos portreto *Rusėniškosios Biblijos* puslapiuose egzempliorius. Iš viso jų dabar žinomi septyni: keturi yra su portreto apačioje, dešiniame kampe, pavaizduota muse, trys – be musės. Visi šie egzemplioriai tapo lyginamosios analizės objektu. Įdėmiai išnagrinėjęs visus išlikusius ir vieną egzempliorių, žinomą tik iš reprodukcijos, autorius aiškiai pamatė ankstesnių tyrėjų klaidas: egzemplioriai buvo painiojami, XIX a. vienas buvo negrabiai išimtas iš konvoliuto ir įdėtas į naujai sudarytą Skorinos veikalų tomelį, tad ankstesni tyrėjai, aiškindami Skorinos portreto raižinį, nuolat prieidavo prie klaidingų išvadų. Pseudošaltiniais autorius vadina darbus tų tyrėjų, kurie net negebėjo atskirti XVI a. Skorinos portreto originalų nuo XIX a. atliktų „faksimilinių“ vario kopijų (Ivano Snegiriovo atvejis: jis nagrinėjo ir 1830 m. paskelbė A. Frolovo išraižytą Skorinos portretą), taip pat „įmatė“ portrete parašytą pavardės formą Skorina, o ne Skorin (be gale esančios a raidės). Vėliau šiomis klaidingomis išvadomis rėmėsi kiti (Liavonas Barazna 1972 ir 1990 m., Viktoras Šmatavas 1988 m. ir kt.).

Nagrinėdamas Skorinos portretą meniniu žanriniu požiūriu (antras skyrius „Portreto žanras *Rusėniškosios Biblijos* iliustracijų kontekste“), autorius išryškino ir kitas ankstesnių mokslininkų klaidas, pavyzdžiui, Skorinos knygų graviūrų skirstymą pagal susikurtą dvilypį rūšies-žanro kriterijų, kuris nėra logiškas. Lemeškinas pabrėžia istorinio epochos konteksto reikšmę ir Skorinos graviūrų tyrimo būtinybę to meto Europos dailės fone. To nepaisydami, sovietmečio Skorinos tyrėjai jam priskyrė net religinio maištautojo vaidmenį: atseit, „Skorinos graviūros „įveikia“ Biblijos kanoną“ (p. 69). Lemeškinas pagrįstai klausia: „kaip sekuliarusis portretas – niekada ir niekaip nesusijęs su Biblijos iliustracija (sic!) – gali nutraukti saitus su Biblijos tradicija? Kaip galima nutraukti „ryšį“, kurio niekada nebuvo ir iš esmės negalėjo būti?“ (p. 69). Kritikuodamas dirbtinį ankstesnių autorių Skorinos iliustracijų skirstymą į antraštines ir dalykines-pažintines, Lemeškinas parodo, kad iliustracijų vartojimas XVI a. pradžios spaudiniuose daug priklausė nuo spausdinimo aplinkybių: kaip susiklostydavo tekstas puslapiuose ir kiek tuščios vietos likdavo,

kiek nusidėvėdavo ksilografinės lentos, kokios buvo finansinės spaudos aplinkybės ir pan. Visa tai gerai išmanydamas, čekų knygotyriminkas Petras Voitas savo darbuose (2015) išskyrė penkis meistrus, kūrėjus Skorinos *Rusėniškosios Biblijos* raižinius, ir juos atributavo.

Lemeškinas įdomiai samprotauja, kodėl atsirado du Skorinos portreto variantai – su muse ir be jos, su portretuojamojo amžių žyminčiomis raidėmis MZ ir be jų, paneigdamas ankstesnių tyrėjų aiškinimus. Pirmąkart atradimas apie tikslų Skorinos amžių (47) jo *Rusėniškosios Biblijos* išleidimo metu, taigi ir apie tikslią Skorinos gimimo datą, buvo paskelbtas 2019 m. Minske išleistame straipsnių rinkinyje (Лемешкин 2019, 23–85). Anksčiau istoriografijoje kirilinių raidžių M ir Z samplaika Skorinos portrete paprastai būdavo aiškinama kaip nenustatyto portreto raižytojo inicialai. Lemeškinas įrodė, kad šias dvi raides galima suprasti ir kaip kirilinius skaitmenis 4 ir 7, taigi taip išaiškintas skaičius 47 rodo portretuojamo Skorinos amžių (anksčiau Skorinos gimimo metai būdavo tik spėjami: prieš 1490, apie 1486 ir pan.). Monografijoje ši tema rutuliojama toliau. Skyriuje „Skaitmenis žyminčių raidžių derinys MZ portreto žanro kontekste“ įrodoma, kad Skorinos portretą sukūręs dailininkas pradėjo kurti naują vaizduojamojo meno kanoną. Iki tol portretuojamieji individualių bruožų neturėdavo, portretai būdavo tipiniai. Įrodymui pasitelkiama keletas to meto tapytų portretų, jų reprodukcijos monografijoje itin pagalbios – skaitytojui daug lengviau suvokti faktų prisodrintą Lemeškino tekstą. Detaliai analizei pasirenkami keli XVI a. trečiu dešimtmečiu čekų ir vokiečių meistrų nutapyti portretai. Visus juos sieja tai, kad juose nurodytas portretuojamojo asmens amžius ir portreto sukūrimo laikas, o portretinės erdvės komponavimo principus ir čekų, ir vokiečių tapytojai gerai išmanė. Lemeškinas prieina prie išvados, kad Skorinos 1517 m. portretas – „ne šiaip meninis leidėjo atvaizdavimas, o autentiškas ir vienintelis tokio pobūdžio „pasinis“ to laikotarpio dokumentas (su datavimu ir asmens duomenimis), užpildantis P. Skorinos biografijos spragas.“ (p. 119). Anot autoriaus, jis buvo parodomasis: „Portreto užsakovas „pozuodamas“ lyg praneša mums: štai kaip aš, toks ir toks, būdamas nusipelnęs gydytojas, vaistininkas, poetas, dvasininkas, universiteto magistras ir t. t. atrodžiau / atrodau štai tokiais metais, kai man (buvo) štai tiek metų nuo gimimo.“ (p. 119, 121). Šitaip vaizdžiai atskleista Skorinos portreto sukūrimo aplinka įtraukiamą į bendrąją XVI a. pirmojo ketvirčio dailės panoramą. Skaityti tokį Lemeškino tekstą, žvelgiant į nagrinėjamų portretų reprodukcijas, įdomu – tekstas skaitytoją įtikina autoriaus pasiūlytos koncepcijos pagrįstumu: Skorinos portretas prakalbinamas, jis darosi dokumentalus.

Bet ar Skorinos portreto variantai su muse ir be jos *Rusėniškoje Biblijoje* atsirado sąmoningai? Ir kodėl apskritai reikėjo Biblijoje įdėti jos leidėjo portretą? Monografijos autorius teigia, kad užsakydamas ir spausdindamas savo portretą, Skorina suvokė savo, kaip vertėjo, parengėjo ir leidėjo, nuopelnus ateities kartoms. Štai kodėl Skorinos portreto kompozicija – tai sekimas Albrechto Dürerio graviūra *Šv. Jeronimas savo studijoje*, tik Skorinos portreto atveju daugelis detalių buvo sumažintos, sukeistos (sumažinta pati darbo erdvė). Lemeškinas nesutinka su Jevgeniaus Nemirovskio teiginiu, kad Skorinos portrete „nėra nieko nereikalingo“. Atvirksčiai, teigia Lemeškinas, čia „iš esmės visko yra per daug“. O taip atsitiko todėl, kad portreto autorius, sekdamas Dürerio raižiniu, Skoriną už jo nuopelnus siekė prilyginti Bibliją išvertusiam Jeronimui. Kodėl kituose Skorinos portreto variantuose musės nebėra? Lemeškinas aiškina taip: „Nutūpusi ant popieriaus lapo, gyva musė suteikdavo P. Skorinai sekuliariškumo, ir tai buvo ypač svarbu spausdinant privataus asmens portretą Biblijoje. Pasitelkęs buitinio vabzdžio atvaizdą, dailininkas skelbė: tai personažas, vertas būti žmonių prisimenamas, jis nusipelno portreto, bet jokiū būdu nėra šventasis.“ (p. 154). Portretinė Skorinos graviūra galėjo gyvuoti ir atskirai, išimta iš Biblijos, net ir kaip kambario dekoro elementas.

Musei, žemiškojo pasaulio padarui, Lemeškino monografijoje skiriama daug dėmesio. Autorius teigia: „Iš pirmo žvilgsnio neišvaizdus vabzdys nusipelno specialaus ir ypač atidaus

dėmesio, nes iš tiesų priešais mus tupi kilmingas XV–XVI a. meno estetikos požiūriu *musca depicta* šeimos padaras. Būdama labiau nei kuklaus dydžio, musė tapo daugybės Renesanso epochos dailės tyrinėjimų objektu.“ (p. 159). Ji tapo ir Skorinos portreto tyrimo dalyku. Mat 1518 m. Skorinos portreto variante musės jau nebėra. „Taip, tupėjo čia, bet išskrido“ (p. 166), – ironizuoja autorius, pateikdamas įvairių Renesanso epochos dailininkų kūrinių pavyzdžių su musėmis. Musė atlikdavo desakralizacijos funkciją – aiškina mums autorius. Pieštinių musių randama ir rankraštinių knygų miniatiūrose, atskiriau „nutūpusių“ į lapo paraštes. Ankstesni Skorinos tyrėjai portrete įmatydavo ne musę, o bitę – darbštumo, kruopštumo, kolektyviškumo simbolį. Toks aiškinimas itin tiko sovietinei ideologijai. Pateikdamas naują musės įvaizdžio interpretaciją, Lemeškinas atkreipia dėmesį į Skorinos portrete sureikšmintą jos dydį (ji sulig delnu): „Matome visiškai subrendusią ir nekvailą būtybę, kuri nutūpė ir vaikštinėja pačioje „skaniausioje“ popieriaus lapo vietoje, t. y. riebiame *recto* lapo kampe.“ (p. 188). Tai buvo svarbu Biblijoje spausdinant privataus, o ne šventojo, asmens portretą: „[musę] pasitelkęs dailininkas skelbė: tai ne šv. Jeronimas, kaip jūs pamanėte, ir ne kultinis garbinimo objektas, o viso labo meninis sąlyginumas, vaizduojamojo meno kūrinys, per kurį savo purvinomis letenėlėmis tapo visiškai paprasta mėsmusė“ (p. 189).

Musė ir Šventasis Raštas, musė ir amžinybė – tokį gretinimą rasime ne viename ir šiandienos kūrėjų darbe. Vargu, ar neseniai mus palikęs Liudvikas Jakimavičius (1959–2022) bus skaitęs Lemeškino monografiją, bet Liudviko 2022 m. balandžio 11-ąją parašytas eilėraštis visiškai atliepia joje plėtojamą temą:

Musė bėginėja eilutėm,
nutūpus ant Biblijos puslapio.
Kartu su manim
skaitinėja Ekleziastą.
Prieš kablelius paplazdena sparneliais,
prie taškų stabteli,
ties miglų migla, vėjų vėjais susigūžia.
Netrukdysiu,
netrenksiu.
Tegu pasiskaito
karaliaus Saliamono išminties.

Lemeškinas smaginas, rašydamas monografijos tekstą, skaitytojas jaučia, su koku įkarščiu autorius įsitraukęs į Skorinos portreto tyrimą, kaip jam smagu tai daryti, tad šypsosi ir skaitytojas. Juolab kad Lietuvoje, skaitydami akademinio pobūdžio veikalus, jau esame įpratinti prie vienodų, bespalvių, nuobodulį keliančių mokslinių tekstų. Čia viskas kitaip. Antai kaip šmaikščiai baigiamas šeštas monografijos skyrius. Norėdamas pranešti skaitytojui, kur dabar saugomi Skorinos portretai su muse ir be jos, autorius pamini keturias paveldo institucijas ir apibendrina: „išvardytose knygų saugyklose, o būtent retų knygų skyriuose ir skaityklose, mėsmusės pagal XVI a. dailininko sumanymą iki šiol „nutūpia“ ant 1517–1518 m. paleotipų ir „nuskrenda“ nuo jų. Prestižinė „antisanitarija“ čia, kaip ir garsiajame Metropoliteno muziejuje, yra grynai meno tyrinio pobūdžio: šūdvabzdžiai, kurių kitos bibliotekos bei muziejai slapta pavydi ir trokšta, čia skraido visiškai legaliai ir nebaudžiamai.“ (p. 189). Ši šypsninga citata be konteksto gal ir ne ką sakanti. Norint ja tinkamai pasimėgauti, reikia skaityti visą knygą arba bent jau atidžiai – visą šeštąjį skyrių.

Monografijoje keliamas klausimas, kas galėjęs būti Skorinos portreto autorius (septintas skyrius „P. Skorinos portretistas“). Iš tikrųjų šis klausimas skaitytoją jaudina: jeigu išaiškintas

Skorinos amžius, jo gimimo data, tai gal autorius žino ir kas išraižė Skorinos portretą? Lemeškinas iš anksto apsidraudžia, teigdamas, kad „pamąstymai šia tema kol kas yra laisvo, išankstinio pobūdžio“ (p. 191). Kalbama apie Litomeržičių (Litoměřice, Čekija) altoriaus autorių, žymėjusių savo darbus IP monograma. Kas būdinga šiam dailininkui? Pasirodo, jo darbuose žmogaus kūno dalys vaizduojamos neproporcingos, daugelio jo darbų objektas – statiniai, architektūra. Šis dailininkas ir *Rusėniškoje Biblijoje* bus palikęs daug kriptoportretų, jam būdinga, kad visuose jo darbuose šešėlis krenta į kairę. *Rusėniškosios Biblijos* raižinių stilių Lemeškinas įvardija kaip „brandų ir įžūlų“ (p. 197) ir teigia, kad Skorina „pasinaudojo galimybe gauti geriausia, ką tuo metu galėjo pasiūlyti Praha“ (p. 192). Aptaręs Voito pasiūlytą teoriją, Lemeškinas sutinka, kad tyrimai šia tema dar turi būti tęsiami, ir Skorinos portreto autorių sąlyginai įvardija kaip *Meistras IP*.

O kurgi Prahoje buvo išspausdinta *Rusėniškoji Biblija*? Šiai temai skirtas visas aštuntas monografijos skyrius („*Rusėniškosios Biblijos* spausdinimo vieta“). Paneigęs Nemirovskio teiginį, kad Skorinos leidiniuose, neva, „nėra geografinio susiejimo“, leidžiančio nustatyti leidybos vietą, Lemeškinas įrodo, kad kolofone nurodyta leidimo vieta „Didžiąjame Prahos mieste“ nėra tik šlovinamasis miesto epitetas. Tai geografinis apibūdinimas, reiškęs senąją Prahos miestą (priešybė – Mažasis, arba Naujasis miestas). Pasitelkiami archyviniai dokumentai, įvairių pirmo ir antro dešimtmečio paleotipų leidybos duomenys, aptariamais istoriniai Prahos Senojo ir Naujojo miestų sujungimo įvykiai, turėję būti žinomi ir tuo metu ten gyvenusiam Skorinai. Jis savo knygoje įamžino 1518 m. įvykusį Senojo ir Naujojo miestų sujungimą: kolofone atsirado nuoroda „išspausdinta Didžiąjame Prahos mieste“. Lemeškinas ėmėsi uždavinio išaiškinti tikslią Prahos miesto vietą, kur veikė Skorinos spaustuvė (spaustuvę Skorina nuomojosi). Ankstesni tyrėjai yra įvardiję du to meto Prahos spaustuvininkus, galėjusius išnuomoti Skorinai savo įrangą. Tai Severynas¹ ir Mikulašas Konačas. Būta painiavos, nustatant jų tapatybes. Autorius, remdamasis Voito tyrimais, patikslina duomenis ir teigia, kad „egzistavo tipografija, iki 1519–1520 m. buvusi „pirkliaus Severyno“ nuosavybe“ (p. 213). Remiamasi šioje spaustuvėje 1487 m. išleistu *Psalmynu* ir 1488 m. išspausdinta *Prahos Biblija*. Jų kolofonai lyginami su *Rusėniškosios Biblijos*, kurioje Skorina laisvai perfrazavo *Psalmyno* kolofoną. Daroma išvada, kad Skorina nuomojosi Severyno spaustuvę – buvo aštuntasis jos nuomininkas. Ieškodamas konkrečios Severyno spaustuvės vietos, Lemeškinas remiasi įvairiais publikuotais ir archyviniais šaltiniais ir nustato, kad spaustuvė buvusi greta rotušės, bet 1838 m. jos pastatas buvo pradėtas griauti, sunyko, o visos kitos istorinės sumaištys jį visai pribaižė. Dabar čia skveras. Šiame monografijos skyriuje gausu senųjų dokumentų, fotografijų, šiandienos Prahos vaizdų reprodukcijų. Jų tikslas nėra tik iliustruoti tekstą, jos yra vizualus tekste išdėstytų argumentų atspindys – padėti skaitytojui susigaudyti, įtikinti jį autoriaus įžvalgų pagrįstumu. Iliustracija gali būti rimtas argumentas ir moksliniame ginče. Antai diskusijoje su šiandienos Baltarusijos tyrėjais dėl Skorinos amžiaus Lemeškinas pasitelkia rankraščio miniatiūrą, vaizduojančią Bolonės universiteto paskaitų klausytojus (p. 269). Joje aiškiai matyti, kad to meto studentai buvo ne tik jaunuoliai, bet ir brandaus amžiaus vyrai.

Paskutiniai du monografijos skyriai nukelia skaitytoją į šią dieną. Aiškeja, kodėl Lemeškinas monografija šiandien Baltarusijoje uždrausta – autorius tiesiai šviesiai diktatorių Lukašenką vadina nemokša (cituoja jo 2006 m. pasisakymą, neva Skorina gyveno ir kūrė Peterburge [sic!]). Autorius parodo, kaip Skorina, Europos kultūros adeptas, lukašenkinėje Baltarusijoje buvo paverstas marginalu, jo įvaizdis šiandienos Baltarusijoje iškreiptas. Todėl ir ši monografija su joje pateiktais moksliniais atradimais Baltarusijoje buvo sutikta taip priešiška.

1 Mintautas Čiurinskas siūlo šios spaustuvės pavadinimo rašybą lietuviškai keisti į Severino spaustuvė (žr. Čiurinskas 2020, 352).

Apibendrinami galime teigti, kad Lemeškino monografijos sėkmė – tirti Skorinos portretą kompleksiskai. Į Skorinos portretą buvo pažvelgta semiologinės analizės požiūriu, pasirėmus čekų XVI a. portretinės dailės pavyzdžiais, autoriaus vaizdžiai atskleistu XVI a. pradžios Europos dailės kontekstu. Autorius įrodė, kad Skorinos portretas yra antrasis tiksliai datuotas čekų Renesanso epochos portretas ir pirmasis – ne aukštuomenės, o miestiečių luomo atstovo portretas (visuose to meto čekų dailės portretuose paprastai būdavo nurodomas portretuojamo asmens amžius). Lemeškinas pirmasis menines Skorinos portreto puses organiškai susiejo su *Rusėniškiosios Biblijos* turiniu. To nedarė (nedarydavo) ankstesni, ypač sovietmečio, tyrėjai. Autorius įtikinamai įrodė, kad Skorinos portretas ir visa jo *Rusėniškoji Biblija* – ne atsietas Rytų slavų raštijos paminklas, o Europos kultūros produktas, glaudžiausiai susijęs su visomis Europos rašytinės ir spausdintinės kultūros tradicijomis. Kurdamas savo originalųjį kūrinį, Skorina jas puikiai panaudojo.

Pranciškaus Skorinos portretas yra tarpdisciplininio turinio monografija – lingvisto tekstologo, knygotyriminko, dailės ir kultūros istoriko darbas. Joje susipina visos viena kitą papildančios humanitarinio tyrimo sritys. Stebina kruopštus jų išmanymas (tarkim, Europos dailės istorijos), tikslumas, su kuriuo naudojamosi faktais ir duomenimis, gebėjimas juos sieti, į tyrimą įtraukti knygų grafikos, tekstologijos, dailės istorijos dalykus, juos lyginti ir interpretuoti. Nuo 2020 metų, kai buvo išleista pirmoji monografijos laida rusų kalba, iki lietuviškosios laidos praėjo tik dveji metai, bet per šį laiką autorius spėjo surasti naujos medžiagos, ją įterpė, tekstą pataisė, patikslino (pavyzdžiui, pirmoje laidoje remtasi trimis išlikusiais Skorinos portreto egzemplioriais su muse juose, o lietuviškojoje 2022 m. laidoje – jau keturiais). Kitaip tariant, jau parengus monografiją, nauji dalykai patys pradėjo vytis autorių – kaip sakoma, vilkas bėga, vilkas tunka.

Parašęs monografiją apie išskirtinį čekų spaudos fenomeną – Skorinos portretą ir supratęs šio išskirtinio spaudos paveldo vertę bei reikšmę, Lemeškinas lyg ir buvo įpareigotas ir savo knygą išleisti atitinkamai gerai. Ir jam pavyko. Tai visų, dirbusių leidžiant šią monografiją, nuopelnas: maketą kūręs čekų dailininkės Terezijės Unzeitigovos, maketuotojos Gražinos Kazlauskienės, „Petro ofseto“ spaustuvės, leidėjo – Lietuvių kalbos instituto. Šios knygos skaitytojui ypač patinka spalvota musė monografijos paraštėse. Ji skraido nuo knygos pradžios iki pabaigos. Skraido laisvai, kur norėdama ir kiek norėdama, – ji laisvas vabzdys! O skaitytojas, versdamas knygos puslapius, patiria animacijos įspūdį: rodos, musė staiga iš knygos ims ir išskris. To ir buvo siekiama. Musė – ir renesansinė, patekusi į šią knygą iš Skorinos portreto raižinio, ir sukurta šiandienos dailininkų (Altmanno ir garsiojo konceptualisto Kabakovo), yra simbolis, jungiantis aukštuosius, sakralinius dalykus su mūsų kasdienybe. Jos nutūpimo vieta visose keturiose monografijos laidose skirtinga, kartais kokiame lape rasime ir mūsų grupelę.

Pavyko visas leidinio maketas. Išskirtinis yra jau minėtas sumanymas numeruoti turinio skyrius gotiško stiliaus skaitmenimis arba skyrių pabaigos tekstą surinkti paleotipams būdingu trikampi (padaryti tai kompiuteriu nėra sunku, bet XVI a. spaudos meistrai lygiai taip pat gerai tokį trikampį tekstą surinkdavo ir rankomis). Arba štai kaip žaidžiama žodžiais ir grafika: skyrelio pavadinimas „Musė trikdo meną“, paskutiniame žodyje sukeitus dvi raides, gali būti perskaitomas ir kaip „Musė trikdo mane“. Atidesnis skaitytojas pastebės, kad šiame pavadinime (p. 23) virš trečio žodžio dar išspausintos kiek mažesnės A ir E raidės, siūlančios pavadinimą skaityti kiek kitaip, o tik besižvalgantis po knygą gal to ir nepastebės, gal net pamanyt, kad tai spaustuvės brokas. Visas leidinio apipavidalinimo išradingumas, nauji sumanymai, iliustracijų gausa (ir asociatyviųjų, kaip kad minėtoji Kabakovo, ir istorinių, ir šiandienos realijas atspindinčių) – visa tai rodo knygos autoriaus ir knygos leidėjų atidų požiūrį į knygos meną. Prie gero knygos įspūdžio prisidėjo ir vertėja į lietuvių kalbą Irena Miškinienė (kalbos redaktorė Rosita Rastauskienė), nors perteikti vaizdingą, faktų ir detalių prisodrintą Lemeškino tekstą tikrai nebuvo

lengva. Vertėja ir redaktorė su tuo susidorojo ir, svarbiausia, monografijos teksto nemelioravo (kaip, deja, kartais atsitinka), leido jo sodrumą pajusti ir lietuvių skaitytojams. Viena smulkmena, ko šioje monografijoje trūksta, tai – asmenvardžių rodyklės. Kodėl jos nėra, skaitytojas nežino ir labai jos pasigenda. Šaukštelis deguto medaus statinėje.

Knyga lakonišku pavadinimu *Pranciškaus Skorinos portretas* tarsi klausia: ar gali knygoje įdėtas jos autoriaus portretas ką nors daugiau pasakyti apie pačią knygą, jos turinį, autoriaus ketinimus ir – ypač svarbu – patį autorių kaip asmenį? Pasirodo, gali. Ir tikrai nemažai. Jei mokėsime tą portretą prakalbinti.

LITERATŪRA

- Čiurinskas, Mintautas. 2020. Anot. kn.: *Портрет Франциска Скорины: К 550-летию со дня рождения книгоиздателя*. Илья Лемешкин, aut. *Senoji Lietuvos literatūra* 50:350–353.
- Hoskovecas, Tomášas. 2022. „Pratarmė“. In Ilja Lemeškinas, *Pranciškaus Skorinos portretas, 1522–2022*, 7–19. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas; Praha: Prahos lingvistų būrelis.
- Lemeškin, Ilja. 2019. „Dėl P. Skorinos „Mažosios kelionių knygelės“ spausdinimo laiko ir vietos“. *Knygotyra* 72:17–33.
- Лемешкин, Илья. 2019. „1470 – год рождения Ф. Скорина“. In *Франциск Скарына: Новыя даследаванні*, 23–85. Мінск: Беларуская навука.
- Лемешкин, Илья. 2020. *Портрет Франциска Скорины = Pranciškaus Skorinos portretas = Portrait de Franciszk Skorina: К 550-летию со дня рождения книгоиздателя (1470–2020)*. Vilnius: Institut national de langue lituanienne; Prague: Cercle linguistique de Prague de Prague.

Įteikta 2022 m. rugpjūtį